

- а) система охоронно-правових відносин;
- б) система цивільно-регулятивних правовідносин;
- в) система цивільно-процесуальних правовідносин;
- г) система виконавчо-процесуальних правовідносин.

Така система правовідносин є характерною для усіх форм охорони і захисту майнових прав та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. Кожен вид правовідносин перетікає із одного виду в інший за рахунок диспозитивної волі зацікавленої особи. Підставою до цього в кожному випадку слугує інтерес. Саме інтерес «підштовхує» особу до цілеспрямованих дій, які і формують кожен вид таких правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав, Изд. 2-е, стереотип. – М. : «Статут», 2001. – 411 с.
2. Галуцько В.В. Охорона права власності: адміністративно-правові аспекти : монографія, Херсон, 2008. – 346 с.
3. Юриста О. Динаміка правоохоронних відносин / О. Юриста // Право України. – 2001. – № 2. – С. 31–34.
4. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права, Воронеж, 1990. – 136 с.
5. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova – Одеса, «Фенікс», 2011. – 456 с.
6. Александров М.Г. Законность и правоотношения в советском обществе / М.Г. Александров – М. : Юриздат, 1955. – 176 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Бюлетень законодавства і юридичної практики України – К. : Юрінкомінтер, 2012. – № 8. – 590 с.
8. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 р. № 4616-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>.

МИКОЛАЄЦЬ В. А.,

ад'юнкт кафедри цивільного права і процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 347.939

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЗА ГРУПОВИМ ПОЗОВОМ**

Наукова стаття присвячена дослідженню однієї з основних стадій провадження у справах за груповим позовом – судовому розгляду. На підставі аналізу юридичної літератури і цивільного процесуального законодавства України виокремлено особливості проведення процесуальних дій під час судового розгляду цивільних справ за груповим позовом, а також внесено пропозиції щодо оптимізації законодавства України у відповідному контексті.

Ключові слова: *груповий позов, судовий розгляд, підготовчий етап, розгляд справи по суті, судові дебати, ухвалення та проголошення судового рішення.*

Научная статья посвящена исследованию одной из основных стадий производства в делах по групповому иску – судебному разбирательству. На основании анализа юридической литературы и гражданского процессуального законодательства Украины выделены особенности проведения процессуальных действий во время судебного рассмотрения гражданских дел по групповому иску, а также внесены предложения по оптимизации законодательства Украины в соответствующем контексте.

Ключевые слова: *групповой иск, судебное разбирательство, подготовительный этап, рассмотрение дела по существу, судебные прения, принятие и провозглашение судебного решения.*

Scientific paper investigates one of the main stages of production in the cases of the class action – litigation. Based on the analysis of the legal literature and civil procedural law of Ukraine there were highlighted the features of the proceedings during the court consideration of civil cases in the class action, and suggestions made for optimizing the Ukrainian legislation in the proper context.

Key words: *class action, proceeding, preparatory phase, consideration of the merits, pleadings, adoption and proclamation of the judgment.*

Вступ. Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Так, на сучасному етапі розвитку суспільних відносин мають місце нові ситуації порушень прав, зокрема, досить значними стають порушення прав груп осіб.

На відміну від законодавства країн Європи та США, цивільне процесуальне законодавство України визначає тільки допустимість захисту в порядку цивільного судочинства інтересів широкого кола осіб. Водночас, як свідчить судова практика, застосування загальних правил позовного провадження під час розгляду позовів груп осіб не завжди видається можливим. Зокрема, у контексті регулювання відповідних суспільних відносин незрозумілим є механізм повідомлення всіх учасників групи осіб про розгляд справи судом; досить складно визначити вплив провадження у справі про захист групи осіб щодо розгляду індивідуальних вимог; суттєво звужені можливості щодо контролю за належним представництвом інтересів всієї групи під час розгляду справи у суді тощо.

Відсутність чітко визначеного механізму правового регулювання інституту групового позову у цивільному процесуальному законодавстві України зумовлює необхідність проведення наукового дослідження відповідного процесуального інституту, першим кроком у розробленні чітких законодавчих норм якого має бути виокремлення процесуальних особливостей судового розгляду цивільних справ за груповим позовом.

Інститут групового позову завжди привертав увагу вчених і вже був предметом поодиноких наукових розвідок таких процесуалістів, як Г.О. Аболонін, М.А. Гурвіч, Б.О. Журбін, В.В. Комаров, Ш.Б. Кулахметов, Г.Л. Осокіна, В.К. Пучинський, М.А. Рожкова, Т.В. Степаненко, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, С.В. Шевчук, О.М. Шиманович, В.В. Ярков, а також К. Осаке, У. Бернам, Г. Ласелла, А. Пеллегріні Гріновер та ін.

Зазначені науковці досліджували інститут групового позову, здебільшого, у контексті інших процесуальних інститутів (класифікації позовів, процесуальної співучасті тощо). Спеціальні наукові дослідження групового позову, зокрема особливостей судового розгляду таких справ, у сучасній науці цивільного процесуального права відсутні.

Постановка завдання. Метою наукової статті є виокремлення процесуальних особливостей судового розгляду цивільних справ за груповим позовом у цивільному процесі України.

Результати дослідження. Виходячи з того, що інститут групового позову не знайшов своєї прямої регламентації у цивільному процесуальному законодавстві України, дослідження процедури судового розгляду цивільних справ за груповим позовом доцільно розпочати із встановлення юридичної природи зазначеного процесуального інституту.

На наш погляд, під час визначення сутності групового позову слід виходити із юридичної природи позову як зверненої до суду вимоги про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Отже, груповий позов, як і будь-який інший позов, і є саме такою вимогою. Водночас на відміну від позову у загальному розумінні цієї правової категорії, для групового позову є властивою множинність осіб на боці позивача, вбачається, що груповий позов – це позов, який пред'являється групою осіб для захисту їх прав, свобод чи інтересів. Така група має бути чітко визначеною і кожен її учасник має особисто брати участь у розгляді і вирішенні цивільної справи як співпозивач.

Так, груповим позовом у цивільному процесі України слід вважати вимогу чітко визначеної групи осіб щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, пред'явлену до суду за умови однорідності та (або) спільності їхніх прав та обов'язків. Таким чином, груповий позов за своєю юридичною природою є активною процесуальною співучастю з усіма визначеними цивільним процесуальним законом ознаками вказаного інституту.

Серед інших етапів провадження у справі у суді першої інстанції судовий розгляд є основною стадією цивільного процесу, на якій здійснюється справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд цивільної справи, а також її вирішення по суті. Своїми особливостями зазначена стадія характеризується і у справах за груповим позовом.

Цивільне процесуальне законодавство України чітко регламентує порядок вчинення процесуальних дій під час судового розгляду, їх послідовність і зміст, процесуальні права та обов'язки учасників процесу, а також спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного

з'ясування необхідних обставин, усуваючи із нього все, що не має істотного значення для вирішення справи.

За загальним правилом, судовий розгляд складається із чотирьох частин: підготовчої частини, розгляду справи по суті, судових дебатів, ухвалення та проголошення рішення суду. Зазначені складові судового засідання спрямовані на досягнення проміжних цілей судового розгляду, об'єднують процесуальні дії суду і учасників цивільного процесу. На кожному такому етапі судового розгляду суд розв'язує визначене коло питань і виконує поставлені завдання [1, с. 417-418].

У справах за груповим позовом кожна частина судового розгляду характеризується своїми особливостями.

Так, у *підготовчій частині* перед судом стоїть завдання з'ясувати, чи можливо розглядати справу по суті у цьому судовому засіданні, чи наявні для цього необхідні умови.

Аналіз положень ст. 163–172 ЦПК України дозволяє зробити висновок про те, що особливостю підготовчої частини судового розгляду у цивільних справах за груповим позовом є обов'язок суду роз'яснити всім без винятку співпозивачам за груповим позовом їхні права та обов'язки, про що суд має зазначити у журналі судового засідання. Крім того, якщо співпозивачі беруть участь у розгляді і вирішенні цивільної справи не особисто, а доручили вести справу одному із співучасників, на підготовчій частині судового засідання відповідно до ч. 3 ст. 32, ч. 3 ст. 163 ЦПК України суд має перевірити, чи має такий співучасник повну цивільну процесуальну дієздатність, а також належно посвідчені повноваження на здійснення представництва інших співучасників у суді.

Ще одне проблемне питання на підготовчому етапі судового розгляду цивільних справ за груповим позовом пов'язано із неявкою у судове засідання одного із співпозивачів. Загальні правові наслідки неявки у судове засідання особи, яка бере участь у справі, закріплені законодавцем у ст. 169 ЦПК України. Відповідно до зазначеної норми права такими наслідками є: відкладення провадження у справі (ч. 1 ст. 169 ЦПК України); продовження розгляду справи без участі представника особи, яка бере участь у справі (ч. 2 ст. 169 ЦПК України); залишення позовної заяви без розгляду (ч. 3 ст. 169 ЦПК України); ухвалення заочного рішення (ч. 4 ст. 169 ЦПК України).

Указані правові наслідки неявки особи, яка бере участь у справі, у судове засідання у повній мірі застосовуються і щодо співпозивачів, які беруть участь у справах за груповим позовом. Особливістю процесуальної форми зазначеної категорії цивільних справ у зв'язку із множинністю суб'єктів, які беруть участь у справі на боці позивача і пов'язані спільними вимогами, є можливість продовження провадження у справі у випадку явки у судове засідання хоча б одного із співпозивачів. Вбачається, що відповідне правило автоматично може бути застосоване тільки у випадку, якщо активна процесуальна співучасть виникає з підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 32 ЦПК України, а саме, якщо предметом спору є спільні права та обов'язки кількох позивачів. На наш погляд, у такому випадку співпозивач, який з'явився на судове засідання, має право здійснювати представництво групи осіб (інших співпозивачів) без спеціального на те повноваження, виходячи із юридичної природи інституту процесуальної співучасті.

Враховуючи вищезазначене, доцільно оптимізувати цивільне процесуальне законодавство України, надавши одному із співпозивачів право представляти інтереси інших активних співучасників у справах за груповим позовом. З цією метою пропонуємо викласти ч. 3 ст. 32 ЦПК України у новій редакції: «Співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність. При цьому якщо процесуальна співучасть виникає на підставі спільності прав та обов'язків кількох позивачів, той з них, який з'явився на судове засідання, є представником інших, якщо вони подали заяву про розгляд справи за їх відсутності».

На другому та основному етапі судового засідання – *розгляді справи по суті* – судом встановлюються всі обставини цивільної справи, досліджуються докази, якими вони підтверджуються.

Відповідно до ч. 1 ст. 173 ЦПК України розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуючого про зміст заявлених вимог та про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання, після чого з'ясовується, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду.

Як зазначає Н.Ю. Сакара, у справах щодо захисту громадського інтересу під час судового розгляду справи право позивачів на відмову від позову та укладення мирової угоди повинно бути обмежене, оскільки воно може протистояти громадським інтересам [2, с. 14].

Вбачається, що через множинність суб'єктів захисту провадження у справах за груповим позовом є дещо подібним до провадження у справах щодо захисту громадського інтересу. Відмінність у зазначених категоріях цивільних справ полягає у тому, що у справах щодо захисту громадського інтересу здійснюється захист інтересів так званого «невизначеного кола осіб». З огляду на викладене, вважаємо, що пропозиція Н.Ю. Сакари щодо обмеження права позивачів на відмову від позову та укладення мирової угоди може бути застосована і щодо справ за груповим позовом у випадку представництва

співпозивачів одним із співучасників або договірним представником. На наш погляд, для реалізації зазначених цивільних процесуальних справ у справах за груповим позовом представник групи осіб має бути спеціально уповноважений на це.

Щодо третього етапу судового розгляду у справах за груповим позовом – *судових дебатів* – слід акцентувати на такому.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання осіб, які беруть участь у справі, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказів і переходить до судових дебатів, на яких підводяться підсумки проведеного дослідження доказів.

Особи, які беруть участь у справі, у судових дебатах виступають з промовами, тобто з усними звертаннями до суду і учасників процесу, в яких містяться їх оцінки і міркування щодо ходу розгляду та вирішення цієї цивільної справи у суді. Єдиною вимогою, яку законодавець висуває до таких промов, є те, що в них можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні [3, с. 459].

У справах за груповим позовом процесуальною особливістю судових дебатів є можливість виступів з відповідними промовами як кожного із учасників групи окремо, так і тільки однієї особи – представника групи.

Підсумковою частиною судового засідання, в якій суд вирішує справу по суті та оголошує прийняте ним рішення, є *ухвалення та проголошення рішення суду*. Для ухвалення рішення після судових дебатів суд, оголосивши орієнтовний час його проголошення, виходить до нарадчої кімнати, тобто до спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення. Рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводиться у закритому судовому засіданні (ч. 9 ст. 6 ЦПК України). Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Як відмічається в юридичній літературі, у справах за позовами щодо захисту інтересів груп осіб законна сила судових рішень розповсюджується й на осіб, які, хоча й не брали участь у розгляді справи, але були юридично заінтересовані у винесенні рішення [2, с. 14].

На наш погляд, відповідний висновок суперечить концепції преюдиціальності рішення суду, яка відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК України полягає в обов'язковості обставин, встановлених судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті ж самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що законна сила рішень суду, ухвалених у справах за груповим позовом, розповсюджує свою дію виключно на співучасників, тобто осіб, які брали участь у справі у цивільному процесуальному статусі співпозивачів.

Висновки. Таким чином, у межах цієї наукової розвідки ми розглянули деякі аспекти процедури судового розгляду цивільних справ за груповим позовом. Проведене дослідження дозволило нам дійти таких висновків:

1) груповим позовом у цивільному процесі є вимога чітко визначеної групи осіб щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, пред'явлена до суду за умови однорідності та (або) спільності їхніх прав та обов'язків;

2) доцільно оптимізувати цивільне процесуальне законодавство України, надавши одному із співпозивачів право без спеціального на те повноваження представляти інтереси інших активних співучасників у справах за груповим позовом. З цією метою пропонуємо викласти ч. 3 ст. 32 ЦПК України у новій редакції: «Співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність. Якщо процесуальна співучасть виникає на підставі спільності прав та обов'язків кількох позивачів, той з них, який з'явився у судове засідання, є представником інших, якщо вони подали заяву про розгляд справи за їх відсутності»;

3) для реалізації цивільних процесуальних прав на відмову від позову та укладення мирової угоди у випадку представництва співпозивачів одним із співучасників або договірним представником представник групи має отримати спеціальне уповноваження;

4) у справах за груповим позовом процесуальною особливістю судових дебатів є можливість виступів з відповідними промовами як кожного із учасників групи окремо, так і тільки однієї особи – представника групи;

5) законна сила рішень суду, ухвалених у справах за груповим позовом, розповсюджує свою дію виключно на співучасників, тобто осіб, які брали участь у справі у цивільному процесуальному статусі співпозивачів.

Усі інші проблеми, пов'язані із судовим захистом інтересів групи осіб, зокрема особливостями виконання судових рішень у справах за груповим позовом, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
2. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Наталія Юріївна Сакара ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого – Х., 2006. – 23 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.

ОЗЕЛЬ В. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Київська державна академія
водного транспорту імені гетьмана
Петра Конашевича-Сагайдачного)

УДК 347.627:93(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Розглядаються підстави для розірвання шлюбу, що дозволялися у праві Київської Русі. Дослідження еволюції інституту розлучення проводиться на основі джерел законодавства, звичаєвого права та церковних канонів.

Ключові слова: розірвання шлюбу, розлучення, джерела права, звичаєве право, церковні канони.

Рассматриваются основания для расторжения брака, которые разрешались правом Киевской Руси. Исследование эволюции института расторжения брака проводится на основании источников законодательства, обычного права и церковных канонів.

Ключевые слова: расторжение брака, развод, источники права, обычное право, церковные каноны.

The grounds of marriage breaking existed in in Kyiv Russ are studied. The research is carried out on the basis of legal sources, customary law and church canons.

Key words: marriage breaking, divorce, legal sources, customary law, church canons.

Вступ. Сім'я в українській народній традиції завжди розглядалася як міцний, непорушний союз, що є основою суспільства та найважливішим осередком соціального розвитку особистості. У родині закладаються, зберігаються й передаються наступним поколінням моральні цінності. Більше того, в досліджуваній період, коли шлюбно-сімейні відносини знаходилися під щільною опікою церкви як у духовному, так і правовому аспектах, на перший погляд може видатись, що питання припинення шлюбу окреслювалося виключно природніми підставами, зокрема смертю одного з подружжя.

Не треба забувати, що незалежно від епохи, юридична категорія припинення шлюбу – це закінчення правовідносин між подружжям, зумовлене різними юридичними фактами, такими як смерть одного з подружжя, визнання шлюбу недійсним та розлучення. Крім того, суспільне праворозуміння в питаннях припинення шлюбу в досліджувану добу не завжди співпадало з нормативно оформленими юридичними нормами. Багатогранність проблематики також окреслюється плюралізмом джерел правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у давньоруську добу. Так, одночасно діяли й активно застосовувалися норми звичаєвого права, церковного права та нормативно-правові акти державного значення (Устави князів Володимира та Ярослава). Таке широке коло джерел і зумовлювало досить розгалужену систему підстав припинення шлюбу, вивченню яких присвячена наша стаття.

Актуальність дослідження проблематики припинення шлюбу в історії українського права обумовлена відсутністю ґрунтовних робіт, які б усебічно змальовували процес закінчення сімейних відносин. У сучасній історико-правовій та іншій науковій літе-

